

Zitierhinweis

Doubek, Vratislav : recension de : Bohuslav Litera, Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917-1945, Praha : Dokořán, 2016, dans : Český časopis historický, 2016, 3, p. 795-799, DOI: 10.15463/rec.334779178

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Závěrečná lehce postmoderní (což nemá být výtka!) esej „Jaké bylo 19. století?“ nabízí mnohost odpovědí. Bude na čtenáři, aby si vybral některou z nich, pokud je to vůbec možné. Pečlivě a originálně zpracovaná, solidní, nicméně nedogmatická syntéza *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, z které se o předminulém věku mnoho dozví, mu patrně snahu o nalezení jednoznačných odpovědí neusnadní.

Milena Lenderová

Bohuslav LITERA

Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917–1945

Praha, Dokořán 2016, 320 s., ISBN 978-80-7363-719-4.

Když se v devadesátých letech 20. století otevřely rozšířené možnosti bádání v ruských archivech, zejména pak archivech zpřísněného režimu, představovala tato skutečnost významný badatelský impuls. Tamní archivní správy sice obratem přešly při zprostředkovávání dokumentů zahraničním, zejména západním badatelům na ostře komerční model, ale pokud byly výzkumné projekty dobře zajištěné, bylo možno je opřít o nové zdroje. Následovala vlna prací k vojenským, diplomatickým a vnitropolitickým dějinám Sovětského svazu, ať ve světě, ať v samotném Rusku.¹ Česká historiografie tento vývoj nestopovala, východní témata se po jistý čas naopak dostávala do útlumu obecného zájmu i institucionální podpory, odrazovala i finanční náročnost. Čeští historici se vydali cestou následných reflexí zahraničních prací a edic dokumentů. I tento přístup přinášel postupně své plody v pracích Vladislava Moulise,² nedávno zesnulého Václava Vebera,³ Michala Reimana⁴ a Bohuslava Litery.⁵ Pro období po druhé světové válce nutno přiřadit ještě jména Karla Durmana a Jiřího Vykoukala. Povětšinou se jednalo o přehledové výkladové studie, které poskytovaly základní orientaci ve vývoji obsáhlého a pestrého tématu dějin Sovětského svazu.

Nově dostávají čtenáři do rukou další práci tohoto autorského okruhu, tématu i způsobu zpracování – v řadě ohledů příznačnou nejen pro ruská studia. Podle autorského komentáře Bohuslava Litery kniha přináší „nástin základního východiska, směrů a vývoje

1 Zájem byl soustředěn zejména na období po druhé světové válce, ale opomenuto nezůstalo ani starší období: Martin E. MALIA, *The Soviet tragedy. A history of socialism in Russia, 1917–1991*, New York 1994; A. V. MALGIN (ed.), *Mir meždu vojnami. Izbrannyje dokumenty po istoriji meždunarodnyh otnoženij 1910–1940-ch godov*, Moskva 1997; Brian CROZIER, *The Rise and Fall of the Soviet Empire*, 1999; John Lewis GADDIS, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947*, New York 2000; Ludmila THOMAS – Viktor KNOLL (edd.), *Zwischen Tradition und Revolution. Determinanten und Strukturen sowjetischer Außenpolitik 1917–1941. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europas)*, Stuttgart 2000; Sabine DULLIN, *Des hommes d'influences, Les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930–1939*, Paris 2001.

2 Vladislav MOULIS, *Běsové ruské revoluce*, Praha 2002.

3 Václav VEBER, *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991, aneb Malé dějiny SSSR*, Praha 2001.

4 Michal REIMAN a kol., *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2013.

5 Bohuslav LITERA, *Historie Rudé armády 1917–1941*, Praha 2009; TÝŽ, „Druhá revoluce“. *Stalinská transformace Sovětského svazu 1928–1934*, Praha 2013.

zahraniční politiky sovětského Ruska, respektive Sovětského svazu“.⁶ S touto charakteristikou lze do značné míry souhlasit. Při dostatku originálního materiálu, dlouhodobém zájmu a systematickém týmovém zpracování by dějiny sovětské diplomacie vydaly na několik knih. Budování nových struktur orgánů ministerstva zahraničí, formování diplomatických kádřů, definování a proměny zahraničně politické doktríny, navíc vyvažované mezi několika mocenskými centry (ministerstvo zahraničí, Kominternu, ústřední orgány strany) – to vše by si zasloužilo specifickou pozornost, a to vše také nacházíme v té či oné míře v Literově rozboru. Avšak děje se tak dílčím přehledovým způsobem, autor podává právě jen nástin zahraniční politiky.

Hned z několika příčin přitom Litera nepředkládá ryzí dějiny diplomacie. Na jedné straně jsou k dispozici starší i novější vyčerpávající práce,⁷ které by bylo zbytečné reformulovat a marné předhánět. To nepatřilo k záměru autora ani nakladatele. Navíc se Literův výklad vývoje ruské diplomacie opírá převážně o edice archivních dokumentů a sekundární analytické práce, jež shrnuje a kompiluje. Heuristický základ knihy není úzký, ale ani nedává předpoklad k originální analýze zahraniční politiky sovětského Ruska. Sama jeho profilace určuje charakter a záběr práce. A jsou zde i další aspekty. Mezi nimi je třeba zmínit výraznou strukturu v pojetí tématu. Autor nepředkládá komplexní dějiny sovětské diplomacie daného období, ale přednostně sleduje některé její vybrané linie. Nosnou osu knihy představuje vztah Sovětského svazu vůči zemím západní Evropy a Spojeným státům. To byly státy rozhodující jak z pohledu reálné politiky sovětů, tak v poměrování životaschopnosti ideového socialistického konceptu meziválečné éry. Právě v konfrontaci s těmito dobovými autoritami velmocenské politiky bylo možno demonstrovat skutečnou pozici Sovětského svazu.

V návaznosti na historický vývoj jsou pak tyto výkladové linie v knize pro další léta posilovány najmě ve vztahu k výmarskému i nacistickému Německu. Těmto základním vazbám je naopak přizpůsoben, jindy obětován, výklad širších souvislostí zahraniční politiky v asijských a některých evropských regionech. Středoasijská a dálněvýchodní politika sovětů není vykládána svébytně, ale právě v kontextu stěžejní diplomacie evropské. Zcela okrajově a doplňkově jsou hodnoceny vazby k blízkovýchodnímu, balkánskému či skandinávskému areálu. V rámci naznačených priorit čtenář dostává soustavný a faktograficky přiměřeně bohatý přehled vývoje zahraniční politiky, který drží, jak se dalo u zkušeného autora předpokládat, vnitřně provázanou a přesvědčivou argumentační linii.

Cenná je z pohledu čtenářského zájmu středoevropská vazba, najmě pasáže věnované Československu a Polsku. Ta má v knize dvojí úlohu, poplatnou dvěma koncepčním záměrům. Výklad zahraniční politiky sovětského Ruska totiž nepokrývá celou ambici záměru knihy. Výstižnější je v tomto ohledu název a podnázev díla – *Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917–1945*, ovšem pokud si uvědomíme, že postihuje nikoli jeden, ale právě dva tematické zájmy a výkladové rámce, jejichž propojení je podmíněné. Růst sovětského státu

6 Bohuslav LITERA, *Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2015, s. 264

7 George F. KENNAN, *Russia and the West under Lenin and Stalin*, New York 1961; Adam B. ULAM, *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy, 1917–1973*, New York 1974; Ljubica & Mark ERICKSON (edd.), *Russia War, Peace and Diplomacy*, London 2004.

a moci sovětů se doplňovaly s jejich diplomatickou autoritou jen v dílčím vztahu. Strůjci nového sovětského režimu stanuli od dvacátých let před úkolem vybudovat a obhájit velmocenské postavení státu, který ovládli, a zajistit jeho – a svůj vlastní – respekt na mezinárodním poli. Ten se mohl odvíjet buď od důvěry, nebo strachu. Ruští komunisté si byli velice dobře vědomi konfrontačního charakteru svého režimu a jeho ideologicky expanzivní povahy, bylo proto nezbytné posílit struktury moci do míry, která umožňovala silový postup. Podmínkou bylo překonat vnitřní labilitu režimu a jeho ekonomickou a vojenskou slabost. Diplomacie se pak nemohla stát zdrojem silové politiky, ale jejím pouhým nástrojem a produktem.

Koncepce knihy si tak vynutila propojení výkladu „východiska“ směrů a vývoje zahraniční politiky sovětského Ruska v naznačené časové periodě se snahou o postižení obecného aspektu – mocenského vzestupu Sovětského svazu a jeho „cesty na výsluní“. Autor pojal zahraniční politiku sovětského Ruska jako specifický podklad nadřazené obecné tematické linie růstu velmocenské postavení Ruska – a tím ji vymezil i omezil zároveň.

Na využití středoevropské vazby Literova výkladu jsou přitom patrné některé nejistoty této podvojně koncepce. Právě pasáže věnované středoevropské politice sovětského Ruska můžeme vnímat jako příklad obratného, byť účelového postupu v zájmu prolnutí obou záměrů. Střední Evropa neměla dobově z pohledu vývoje sovětské diplomacie reálnou důležitost, která by ji stavěla na roveň západním státům. Přesto je jí v knize věnován značný prostor, a to nikoli jen s ohledem na posílení čtenářské přitažlivosti. Polsko a Československo sehrávaly ve strategii sovětské zahraniční politiky významnou roli až v době po druhé světové válce v éře sovětizace tohoto areálu.⁸ Druhá válka pro tento proces pouze položila základy. Středoevropský areál představoval výrazný faktor a v posledku i příkladový model sovětské velmocenské politiky – v tomto smyslu měl prvořadou důležitost pro *druhý* výkladový plán Literovy knihy. Zvýraznění obou států jako zemí specifického zájmu sovětské diplomacie za světové války tak odpovídá právě účelově potřebě rozšířené koncepce „Cesty na výsluní“.

Koncept obou plánů však v knize zůstal nerovnovážený. Již zřejmý pohled na rozložení obsahové struktury předkládané práce napovídá, že je výklad zahraniční politiky soustředěn do třicátých let a nanejvýš do druhoválečného období. Teprve z pohledu této periody bylo možno využít důležitou roli středoevropského prostoru pro velmocenskou ambici sovětské diplomacie. Ale to je výsledek. Diplomacie, jak uvedeno, využívala předpoklady mocenského růstu, které byly zakotveny v procesech vnitropolitické a ekonomické stabilizace dvacátých let. Jinými slovy těžiště Literových výkladových rámců by měla mít v koncepci knihy odlišnou časovou orientaci. Jestliže je výklad zahraniční politiky sovětů soustředěn na přelom třicátých a čtyřicátých let, k době projevů nejen diplomatické, ale i vojenské zvýšené dominance Sovětského svazu, tedy bylo potřebou dostatečného výkladu druhého plánu – velmocenské aspirace impéria a režimu – soustředit se na léta dvacátá.

Autor však prvotní fázi formování vnitřních poměrů v ruské společnosti a politice neposkytl dostatek prostoru. Necelá třetina celkového rozsahu věnovaná vedle diplomatického vývoje rovněž všem vedlejšími formativním aspektům velmocenského růstu se jeví pro

8 Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000.

dvacátá léta jako nedostatečná. Litera se vývoj této periody snažil řešit frontálně, postupným rozkrýváním vrstev diplomatického růstu doplňovaného o exkurzy vnitropolitického, ekonomického, ideového zaměření. Tento široký přístup má svá rizika a snaha o komprimovaný výklad v některých pasážích knihy tlumila jednu i druhou výkladovou linii. Tak se mohlo například stát, že ve stínu exkurzu do vnitropolitických a vnitrostranických debat druhé poloviny 20. let zanikly okolnosti výměny na postu ministra zahraničních věcí. Autor přivádí Maxima M. Litvinova namísto jeho předchůdce, Georgije V. Čičerina, jakoby bez souvislostí (s. 72).⁹ Čtenář zůstává v nejistotě, do jaké míry byla výměna na postu ministra zahraničí součástí oněch vnitropolitických tlaků, ač by se, z pohledu dějin diplomacie, mělo jednat o prvořadý údaj.

Nutno říci, že vnitřně hutný výklad neodlehčuje ani autorův styl, který místy naopak komplikuje plynulost čtení¹⁰ či nabourává logiku argumentace.¹¹ Bohužel v tomto ohledu nepomáhá ani redakční práce, která přehlížela jak stylisticky náročné pasáže, tak také patrné gramatické chyby.¹²

Ale vraťme se ještě jednou k záměrům knihy a její genezi. Literova práce je příznačná i v dalším ohledu. Česká věda po léta usilovně hledá model efektivního zhodnocení své vlastní práce. Obtížně řešitelné otázky pomnožných aktivit, násobných paralelních pracovišť uvnitř akademických struktur (univerzity – akademie, katedry na fakultách univerzit) jsou přenášeny na samotné vědce a formou různě přenastavovaných scientometrických modelů zvyšují tlak na vykazování efektivity jejich pedagogického, badatelského i autorského působení. Z tohoto tlaku následně plyne snaha o vícenásobné využívání jednotlivých koncepcí, témat a textů. Literova publikační řada je úctyhodná a vystavěná na zřetelných tematických milnících. Přesto ani on se neubráníl přelévání a prolínání témat mezi svými pracemi, jejich opakované přeformulování v různých konstelacích. Pozoruhodná je provázanost hodnoceného díla s knihou, na níž Litera rovněž participoval – obsažný *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu* zpracovaný kolektivem pod vedením Michala Reimana dva roky před samostatnou Literovou monografií, se soustřeďuje na stejné fáze vývoje sovětské říše v letech 1917–1945.¹³ Především byl ale v této knize využit totožný interpretační rámec. Rovněž výklad dějin je propojen logickými odkazy k velmocenským cílům a záměrům ekonomických, kulturních, politických a zahraničně politických reforem dané éry. Využití imperiálního působení Ruska jako podkladu k rozborům dílčích sfér ruského veřejného prostoru není ničím novým ani překvapivým.¹⁴ Rozpaky ale budí propojenost obou knih,

9 B. LITERA, *Cesta na výsluní*, s. 72

10 Tak např. tamtéž, s. 216: „Vojenské zabezpečení povstání bylo mimořádně slabé a zpočátku mělo ruční palné zbraně, těžké zbraně chyběly zcela, mělo je jen asi 5 % povstalců.“

11 Srov. tamtéž, s. 222–223: „Podle dohody měl mít Sovětský svaz 90 % vliv v Rumunsku a Velká Británie stejný 90 % podíl naopak v Řecku, obě mocnosti měly mít stejný 50 % podíl v Jugoslávii [...] Menšinový vliv Velké Británie, respektive Západu v Jugoslávii [...]“

12 „Sbližování Německa s jejím [...] nepřítelem“ (s. 59), „vymítit [...] všechn vliv“ (s. 233) ad.

13 Michal REIMAN a kol., *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2013.

14 Za příklad může sloužit Longworthova práce, která je postavena právě na periodizaci velmocenského postavení Ruska – Philip LONGWORTH, *Russia's Empires. Their Rise and Fall from Prehistory to Putin*, London 2005.

jak autorská, tak koncepční. Je tomu tak zejména proto, že autor starší knihu v přehledu literatury své aktuální práce vůbec neuvádí. Navíc nelze stanovit míru provázanosti Literovy samostatné monografie s touto kolektivní prací, neboť v ní nebyl upřesněn podíl jednotlivých autorů na textu. Nevíme, které její texty připsat Literovi. Jeho *Cesta na výsluní* i tak vyvolává dojem, že pro ni autor převzal zmíněný široký výkladový rámec a svůj vlastní vypreparovaný výklad zahraničního směřování sovětského Ruska.

Ze čtenářského pohledu však není autorská snaha o vícenásobné využití tématu, ostatně dnes již standardní, podstatná. Čtenář má svá očekávání ke každému jednotlivému titulu, který je mu nabízen. Jakou knihu tedy autor a nakladatel předložili našemu soudu a čtenářově potřebě? Je to kniha, která má co nabídnout v druhém plánu svých účelů. Nepřináší a ani neměla ambici přinést komplexní či prohloubené vidění dějin sovětské diplomacie. Ale je smysluplná, zajímavá a přínosná v optice základního přehledu zahraniční politiky a náhledu na sovětskou diplomacii prostřednictvím středoevropského, československého a českého prizmatu. Nepřináší původní rozbor procesů velmocenského růstu, ale vychází z dříve zpracovaného schématu a přizpůsobuje jej specifickým vazbám. Přes uvedené dílčí nejistoty, i v tomto ohledu působí její podvojná koncepce logicky, přesvědčivě a – svébytně.

Vratislav Doubek

Marek ŠMÍD

***Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor
v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950***

Brno, CDK – Centrum pro studium demokracie a kultury 2015, 543 s.,
ISBN 978-80-7325-362-2.

V poslední době výrazně stoupla česká produkce k tématu česko-vatikánských vztahů, a to i období 19. a 20. století.¹ Tento trend souvisí jak s rozšiřujícími se možnostmi stipendijních pobytů v Českém historickém ústavu v Římě, tak zejména s otevřením vatikánských archivů pro meziválečné období. Hranice nynějšího možného studia pramenů se dnes kryje s datem smrti papeže Pia XI., tedy 10. únorem 1939. To nyní v zásadě umožňuje studovat

1 Bádání v archivech se věnovala v obsáhlé míře publikace, jež vznikla pod vedením a redakcí Jaroslava Pánka. Viz Jaroslav PÁNEK a kolektiv, *Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století*, Praha – Roma 2014. Tématu zpracování moderních dějin československo-vatikánských vztahů se věnují mimo jiné z českých badatelů Pavel Helan, Jitka Jonová, Michal Pehr, Jaroslav Šebek či autor recenzované publikace Marek Šmíd. Viz Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK, *Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928)*, I. Úvodní studie, Praha 2012; Pavel HELAN – Jaroslav ŠEBEK (edd.), *Československo a Svatý stolec*, II/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (1919–1925). Výběrová edice dokumentů, Praha 2013; Jitka JONOVÁ, *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště pohledem Svatého stolce*, Uherské Hradiště 2013; Jaroslav ŠEBEK, *Papežové 20. století*, Řitka 2014; Marek ŠMÍD – Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK – Pavel HELAN (edd.), *Československo a Svatý stolec*, III. Diplomatická korespondence a další dokumenty (1917–1928). Výběrová edice, Praha 2015.

